

शिक्षाशास्त्री
तृतीयं सत्रार्द्धम्
पाठ्यक्रमस्य विवरणम्

श्रेयोऽङ्काः (Credits) = 24+2=26

शिक्षणप्रशिक्षुताकार्यक्रमः
तृतीयसत्रार्द्धपाठ्यक्रमस्य प्रारूपम्

पाठ्यक्रमस्य नाम	पूर्णाङ्काः 500	श्रेयोऽङ्काः 26	समयावधिः 22
➤ अन्तर्वृत्त्याभ्यासः (विद्यालयसम्बद्धता) प्रशिक्षुता/ • बाह्यपरीक्षकेण सह मूल्याङ्कनम् - • आन्तरिकमूल्याङ्कनम्) -समीक्षापाठयोजना निर्माणाय(➤ शिक्षणाभ्यासः कालस्य कृते ➤ सूक्ष्मशिक्षणम् ➤ प्रायोगिकमनोविज्ञानम्	350 300(अङ्काः) 50(अङ्काः) 50 अङ्काः 50 अङ्काः 50 अङ्काः	20	सप्ताहाः 16
➤ प्रायोगिकम् .(EPC-3)	100	4	4 सप्ताहाः
➤ शैक्षिकगतिविधयः	50	2	2 सप्ताहाः
	650	26	22

प्रशिक्षुतामूल्यांकनप्रक्रियायाः स्वरूपम्

बाह्यपरीक्षणम् 300 अङ्काः आन्तरिकपरीक्षणम् 50 अङ्काः	20 श्रेयोऽङ्काः
बाह्यपरीक्षणम् – 300 अङ्काः	एक आन्तरिकः एकः बाह्यश्च - 2 परीक्षकौ संस्कृतविषयः - 150अङ्काः आधुनिकविषयः – 150अङ्काः
आन्तरिकपरीक्षणम् 50 अङ्काः	समीक्षापाठयोजना निर्माणाय – 50 • संस्कृतपाठस्य समीक्षा - 25 अङ्काः • आधुनिकविषयस्य समीक्षा - 25 अङ्काः
प्रायोगिकमनोविज्ञानम् 50अङ्काः	मनोविज्ञानस्य परीक्षणानि लिखिताभिलेखानाम् - 30अङ्काः मौखिकपरीक्षा – 20अङ्काः
शिक्षणाभ्यासः कालस्य कृते 50 अङ्काः	यस्मिन् विद्यालये अन्तर्वृत्त्याभ्यास/प्रशिक्षुता भविष्यति तस्य विद्यालयस्य प्रमुखः/मुख्याध्यापकः/प्राचार्यः अधोलिखितरूपेण पञ्चाशतः अङ्कानाम् अङ्कपत्रं प्रदद्यात्। • पाठयोजनानिर्माणम् - 10अङ्काः

	• उपस्थिति: (नियमितता) - 10अङ्काः • अनुशासनम् - 10अङ्काः • दैनन्दिनी लेखा – 10अङ्काः • विद्यालये अन्यासु क्रियासु योगदानम् – 10अङ्काः
--	--

❖ विद्यालयान्तर्वृत्त्याभ्यासः/प्रशिक्षुता (School Internship)

श्रेयोऽङ्काः (Credits)-20

उद्देश्यानि -

प्रशिक्षुताकार्यक्रमस्य मुख्योद्देश्यं व्यावसायिकदक्षतायाः विकासनं वर्तते ।

येन निम्नलिखितानि उद्देश्यानि प्राप्तुं प्रयासः भविष्यति--

- वास्तविकविद्यालयपरिवेशस्य अनुभवः ।
- विद्यालयीयगतिविधिभिः परिचयः ।
- पाठयोजनानुसारं शिक्षणस्य अभ्यासः ।
- वास्तविकपरिस्थितिषु शिक्षणकार्यस्य अभ्यासः ।
- पाठ्यक्रमे निर्धारितशिक्षणविषयाणां शिक्षणे कौशलसंवर्धनम् ।

विद्यालयप्रशिक्षुताकार्यक्रमस्य मूल्यांकनप्रक्रियायाः स्वरूपम् (16 सप्ताहान् यावत् कार्यक्रमः)

➤ विद्यालयपरिवेशस्य ज्ञानम् अभिलेखज्ञानं च (One Week Programme)

- प्रथमसप्ताहे सम्बद्धविद्यालयस्य नियमिताध्यापकानाम् अध्यापनकार्यस्य अवलोकनम्।
- सम्बद्धविद्यालयस्य सामुदायिकपरिवेशस्य प्रेक्षणं प्रतिवेदनं च।
- सम्बद्धविद्यालयस्य गतिविधीनाम् अभिलेखानां च निरीक्षणं प्रतिवेदनं निर्माणं च।

➤ कक्षाशिक्षणाभिमुखीकरणम् (One Week Programme)

- द्वितीयसप्ताहे कक्षाशिक्षणाभिमुखीकरणम् (सम्बद्धविद्यालयस्य शिक्षकाणां निर्देशने)
- शिक्षणाभ्यासकाले आगतानां संस्कृतपारिभाषिकशब्दानां कक्षायां प्रयोगाभ्यासः (पाठयोजनायाः सोपानानुसारं छात्राध्यापकक्रियासु व्यवहियमाणानां पदानां प्रयोगाभ्यासः)

➤ शिक्षणाभ्यासः (14 Week Programme)

- पाठयोजना-आधारित शिक्षणाभ्यासः।
- संस्कृतविषयम् आधुनिकविषयं चावलम्ब्य शिक्षणाभ्यासः। विद्यालयेषु संस्कृतस्य विंशतिः पाठाः आधुनिकविषयस्य विंशतिः पाठाश्चेति।
- समीक्षापाठानां सन्नद्धता, प्रतिविषयं पाठद्वयस्य समीक्षणम्।
(प्रत्येकं विषयस्य पंचदशपाठानां शिक्षणानन्तरम् एकम् अपठितं पाठ्यांशं चित्वा परिसरीयप्राध्यापकस्य समग्रनिर्देशने समीक्षापाठं विरच्य पाठयेयुः।)
- स्वकीयशिक्षणविषये सहपाठिछात्राध्यापकानां शिक्षणप्रक्रियायाः अवलोकनम्, अवलोकनप्रपत्राणां पूर्णं च।
- विद्यालयगतिविधिषु भागग्रहणं विवरणलेखनं च।
- विद्यालयगतिविधीनां सूक्ष्मैक्षिकया निरीक्षणं विधाय प्रतिवेदनं मासान्ते सम्बद्धप्राध्यापकाय प्रत्येकं प्रशिक्षणार्थी समर्पयिष्यति।
- बाह्यपरीक्षकः आन्तरिकपरीक्षकश्च विषयद्वयस्य मूल्याङ्कनं विधास्यतः।

❖ प्रायोगिकमनोविज्ञानम् (Psychology Practical)

1. अधिगमः - दर्पणरेखाङ्कनपरीक्षणम् अभिलेखः
2. प्रबोधः अवधानञ्च - अवधानस्य विस्तारः
3. स्वतन्त्रसाहचर्यम् - शब्दतालिकाविधिः बद्धसाहचर्यम्
4. बुद्धिपरीक्षणम्- वैयक्तिकं सामूहिकञ्च।
5. व्यक्तित्वपरीक्षणम्।
6. स्मृतिः - तात्कालिकी दीर्घकालिकी च।

❖ परिसरे सूक्ष्मशिक्षणाभ्यासः

छात्राध्यापकाः परस्परं प्रस्तावनाकौशलम्, श्यामपट्टकौशलम्, व्याख्याकौशलम्, प्रश्नकौशलम् मूल्यांकनकौशलम् चेत्येतेषां सूक्ष्मपाठानां शिक्षणाभ्यासं करिष्यन्ति। संस्कृतम् (Sanskrit) - 5 पाठाः आधुनिकविषयाः भाषावेति (Modern Subject and Languages) 5 पाठाश्च भविष्यन्ति। सत्रार्द्धेऽस्मिन् प्रथममासे सूक्ष्मशिक्षणस्य प्रायोगिकमनोविज्ञानस्य च अभ्यासः भवेत्। निर्धारितानां कौशलानां विकासाय सूक्ष्मशिक्षणदृष्ट्या सूक्ष्मपाठयोजनानिर्माणं, निर्मितपाठयोजनायाः प्रयोगः परिसरे शिक्षाशास्त्रविद्याशाखायाः छात्राध्यापकाणां परस्परं भवितुमर्हति अथवा प्राक्शास्त्रिछात्रानुद्दिश्य भवितुमर्हति।

पूर्वाह्णे सूक्ष्मशिक्षणाभ्यासश्चेत् अपराह्णे प्रायोगिकमनोविज्ञानस्य प्रशिक्षणाभ्यासौ स्याताम्। एतद् गतिविधिद्वयं सुचारुसम्पाद्य सम्बद्धप्राध्यापकः मूल्यांकनं विधाय शिक्षाशास्त्रविद्याशाखायाः अध्यक्षाय समर्पयिष्यति।

व्या.क्ष.उ.-3 शिक्षणं सूचनासम्प्रेषणप्रविधिश्च (EPC-3) (Teaching and ICT)	श्रेयोऽङ्काः (Credits) 04	100 अङ्काः
1. प्राविधिकशिक्षणोपकरणनिर्माणम्		(10+10=20)
Making of Teaching aid based on Technology		
1.1 संस्कृतम् (Sanskrit) -1		10 अङ्काः
1.2 आधुनिकविषयाः (Modern Subject) -1		10 अङ्काः
2. M.S. Word, P.P.T, PDF & Picture Formats		(20)
2.1 इत्येतेषां व्यावहारिकोपयोगसम्पादनेन सह कस्यचिदेकस्य विषयस्य न्यूनातिन्यूनं 10 slides PPT रूपेण विनिर्मेयम्।		
3. संस्कृतम्-आधुनिकविषययोः एकैकः पाठः PPT रूपेण प्रस्तोतव्यः		(5+5 =10)
4. प्रायोगिकरूपेण एकस्य संस्कृतविषयस्य विकिपीडिया मध्ये आरोपणम् (Upload a Sanskrit content on Wikipedia practically)		10 अङ्काः
5. विद्यालयगतिविधिप्रतिवेदनम्		(10×04=40)
5.1 विद्यालये समायोजितस्य एकस्य शैक्षणिकगतिविधेः पंचपृष्ठात्मकं विवरणं विलिख्य सम्बद्धप्राध्यापकाय प्रतिवेदनं समर्पणीयम्।		10 अङ्काः
5.2 विद्यालये समायोजितस्य एकस्य सांस्कृतिकगतिविधेः पंचपृष्ठात्मकं विवरणं विलिख्य सम्बद्धप्राध्यापकाय प्रतिवेदनं समर्पणीयम्।		10 अङ्काः
5.3 विद्यालये समायोजितस्य एकस्य अन्तःक्रीडागतिविधेः (Indore game Activity) पंचपृष्ठात्मकं विवरणं विलिख्य सम्बद्धप्राध्यापकाय प्रतिवेदनं समर्पणीयम्।		10 अङ्काः
5.4 विद्यालये समायोजितस्य एकस्य बाह्यक्रीडागतिविधेः (Out-dore game Activity) पंचपृष्ठात्मकं विवरणं विलिख्य सम्बद्धप्राध्यापकाय प्रतिवेदनं समर्पणीयम्।		10 अङ्काः

❖ शैक्षणिकगतिविधयः

श्रेयोऽङ्काः (Credits)-02

- दृश्य-श्रव्य-उपकरणानां प्रदर्शिनी – 10 अङ्काः
 - संस्कृतसप्ताहः- छात्राणां प्रतियोगितासु भागग्रहणम्, कार्यक्रमसंचालने दायित्वस्वीकरणम्, प्रतिवेदनलेखनं च । 10 अङ्काः
 - हिन्दीपक्षः-छात्राणां प्रतियोगितासु भागग्रहणम्, कार्यक्रमसंचालने दायित्वस्वीकरणम्, प्रतिवेदनलेखनं च । 10 अङ्काः
 - सामूहिकरचनात्मककार्यम्-छात्रान् गणशः विभज्य प्रत्येकं गणेन रचनात्मककार्यं सम्पादनीयम् । 10 अङ्काः
 - कला शिल्पं च 10 अङ्काः
- पुरातनीनां चतुष्पष्टिकलानां परिचयपुरस्सरं दिनत्रयात्मिका शिक्षणोपकरणनिर्माणविषयिणी कार्यशाला आयोजनीया ।

शिक्षाशास्त्री
चतुर्थसत्रार्द्धम्
पाठ्यक्रमस्य विवरणम्

क्र.सं Sr.No.	पाठ्यक्रमप्रकाराः Types of Course	सैद्धान्तिकपत्राणि Theory Papers	सैद्धान्तिकाङ्काः Theoretical Marks	समग्रसततमूल्याङ्कनाङ्काः Comprehensive Continuous Evaluation (CCE) Marks	पूर्णाङ्काः Total Marks	श्रेयोऽङ्काः Credits	घण्टाः Hours
अनिवार्यपत्राणि (Compulsory Papers)							
1	Foundation	पाठ्यचर्या विद्यालयश्च	60	40	100	04	64
2	Skill	पर्यावरणशिक्षा	60	40	100	04	64
3	Foundation	समावेशात्मिका शिक्षा	60	40	100	04	64
4	Foundation	मूल्यशिक्षा मानवाधिकारशिक्षा च	60	40	100	04	64
5	Elective/ Optional	“अ” योगः शारीरिकशिक्षा च अथवा प्रौढशिक्षा	30	20	100	04	64
		“ब” निर्देशनं परामर्शश्च अथवा जनसंख्याशिक्षा	30	20			
प्रायोगिकम् (Practical's)							
1	Skill	व्यावसायिकक्षमतोलनयनम् (EPC-04) (क्षेत्रनिष्ठकार्याणि)	-	100	100	04	64
2	Skill	शैक्षणिकगतिविधयः	-	50	50	02	32
योगः			300	350	650	26	416

शिक्षाशास्त्री सत्रार्द्धपाठ्यक्रमः

चतुर्थ सत्रार्द्धम्

श्रेयोऽङ्काः (क्रेडिट्स) = 24+2=26

पूर्णाङ्काः = 500+100+50 =650

	पूर्णाङ्काः	श्रेयोऽङ्काः
प्रथमं पत्रम् - पाठ्यचर्या विद्यालयश्च	100	04
द्वितीयं पत्रम् – पर्यावरणशिक्षा	100	04
तृतीयं पत्रम् – समावेशात्मिका शिक्षा	100	04
चतुर्थ पत्रम् – मूल्यशिक्षा मानवाधिकारशिक्षा च	100	04

पञ्चमं पत्रम्- चतुर्थसत्रार्द्धे पञ्चमं पत्रं द्वयोः खण्डयोः विभज्यते। प्रतिखण्डं च द्वौ पाठ्यक्रमौ भवतः। तयोः द्वयोः खण्डयोः एकैकः पाठ्यक्रमः चेत्यः।

द्वौ श्रेयोऽङ्कौ यथा – “अ” खण्डात् – एकः 50 अङ्काः

द्वौ श्रेयोऽङ्कौ यथा – “ब” खण्डात् – एकः 50 अङ्काः

तदा एव 100 अङ्काः पूर्णा भवन्ति। श्रेयोऽङ्काः चत्वारः भवन्ति। तत्र 30 अङ्कानां प्रश्नपत्रं भवति। 20 अङ्कानां सततसमग्रमूल्यांकनं विषयाध्यापकः विधास्यति।

“अ” खण्डात् + “ब” खण्डात्। तद्यथा

$$\begin{array}{rcl} 50 & + & 50 = 100 \\ (30+ 20) & + & (30+ 20) \end{array}$$

अधः प्रदत्तयोः “अ” “ब” इति द्वयोः खण्डयोः प्रतिखण्डम् एकं विकल्पं चिनुयात् ।

	पूर्णाङ्काः	श्रेयोऽङ्काः
“अ” योगः शारीरिकशिक्षा च	50	02
अथवा		
प्रौढशिक्षा		
“ब” निर्देशनं परामर्शश्च	50	02
अथवा		
जनसंख्याशिक्षा		
• व्यावसायिकक्षमतोन्नयनम् (EPC-4)	100	04
• शैक्षणिकगतिविधयः	50	02

प्रथमपत्रम् पाठ्यचर्या विद्यालयश्च

श्रेयोऽङ्काः = 04

पूर्णाङ्काः = 100

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः -

- पाठ्यचर्यायाः सम्प्रत्ययमवगच्छेयुः।
- पाठ्यचर्यायाः पक्षान् जानीयुः, भारतीयसन्दर्भे अनिवार्यपाठ्यक्रमस्य महत्त्वञ्च जानीयुः।
- पाठ्यचर्यानिर्माणस्य व्यापकदृढतावबोधं विकासयेयुः।
- पाठ्यचर्याविकासस्य विचारान् जानीयुः।
- विद्यालयस्तरे पाठ्यचर्याविकासमवगच्छेयुः।
- पाठ्यचर्यासंयोजनस्य क्षेत्रत्वेन विद्यालयीयावबोधं विकासयेयुः।
- पाठ्यचर्यायाः अनुप्रयोगे नवीनीकरणे च जागरूकाः स्युः।
- अध्यापकस्य अधिगन्तुश्च स्वायत्ततावबोधं जानीयुः।

अन्वितिः-1 पाठ्यचर्यायाः सम्प्रत्ययः

- 1.1 पाठ्यचर्या-अर्थः, स्वरूपं, महत्त्वं, प्रकाराः सिद्धान्ताश्च।
- 1.2 पाठ्यचर्यापाठ्यक्रमयोर्मध्ये- अन्तरं विद्यालयीयशिक्षायां च तेषां महत्त्वम्।
- 1.3 पाठ्यपुस्तकस्य संकल्पना।

अन्वितिः-2 पाठ्यचर्यापक्षाः

- 2.1 भारतीयसन्दर्भे अनिवार्यपाठ्यक्रमस्य योजना महत्त्वं च।
- 2.2 विविधस्तरेषु पाठ्यचर्या- राष्ट्रियस्तरे राज्यस्तरे च।

अन्वितिः-3 पाठ्यचर्यायाः निर्धारकतत्त्वानि

- 3.1 सामाजिक-राजनीतिक-सांस्कृतिक-भौगोलिक-आर्थिकविविधताः शैक्षिकदृष्टिश्च।
- 3.2 सांस्कृतिकाभिमुखीकरणं राष्ट्रियप्राथमिकताः।

अन्वित:-4 पाठ्यचर्याविकासः प्रक्रिया च

4.1 पाठ्यचर्याविकासस्य विविधोपागमाः।

4.1.1 विषयकेन्द्रितः

4.1.2 पर्यावरणाधारितः

4.1.3 व्यावहारिकः

4.1.4 क्षमताधारितश्चेति

4.2 पाठ्यचर्यानिर्माणस्य प्रक्रिया।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. पाठक, आर.पी.; पाठ्यचर्या निर्देशन एवं तुलनात्मक शिक्षा का आधार, कनिष्क पब्लिशर्स, नई दिल्ली।
2. यादव, सियाराम; पाठ्यक्रम विकास, अग्रवाल पब्लिकेशन्स, आगरा।
3. वर्मा, रामपाल; शर्मा रमेश; पाठ्यक्रम शिक्षण कला एवं मूल्यांकन, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
4. गुप्ता, रेनु; पाठ्यक्रम एवं विद्यालय प्रबंधन, दोआबा बुक हाउस, दिल्ली।
5. मिश्रा, एल.एन.; शिक्षा एवं शिक्षण सिद्धान्त, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
6. अग्रवाल, के.सी.; शिक्षा सिद्धान्त, आर.एस.ए. इण्टरनेशनल, आगरा।

द्वितीयपत्रम् पर्यावरणशिक्षा

श्रेयोऽङ्काः = 04

पूर्णाङ्काः = 100

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- पर्यावरणस्य महत्त्वमवगच्छेयुः।
- पर्यावरणप्रदूषणस्य तन्नियन्त्रणस्य च ज्ञानं प्राप्नुयुः।
- स्वास्थ्यस्य सुरक्षायाः विषये जानीयुः।
- पर्यावरणसम्बद्धसमस्यानां तासां कारणानां निदानानाञ्च ज्ञानं प्राप्नुयुः।
- पर्यावरणसद्भावत्वेन जीवनार्थं छात्रेषु अभीष्टदृष्टिकोणविकासे शिक्षायाः भूमिकामवगच्छेयुः।
- पर्यावरणसंरक्षणाय उत्तरदायित्वबोधस्य विकासमवगच्छेयुरिति।

अन्वितिः-1 पर्यावरणशिक्षा

- 1.1 पर्यावरणशिक्षा - स्वरूपं, प्रकृतिः क्षेत्रञ्च।
- 1.2 पर्यावरणशिक्षायाः महत्त्वम् उद्देश्यानि च।
- 1.3 संस्कृतवाङ्मये पर्यावरणम्।
- 1.4 पर्यावरणसम्बन्धितानि प्रमुखसम्मेलनानि।

अन्वितिः-2 मानवः पर्यावरणं च

- 2.1 मानवपर्यावरणयोः सम्बन्धः।
- 2.2 पारिस्थितिकी- सम्प्रत्ययः, घटकाः प्रकाराश्च।
- 2.4 स्वस्थपर्यावरणं मानवसमाजश्च।
- 2.5 पर्यावरणीयजागरूकतायाः प्रसारः प्रचारविधयश्च।

अन्वितिः-3 स्वस्थपर्यावरणं संरक्षणोपायाश्च

- 3.1 पर्यावरणसंरक्षणस्य आवश्यकता ।
- 3.2 जलप्रकाशप्रदूषणकारणानि निवारणोपायाश्च। नाभिकीय-ध्वनि-वायु-भूमिसुरक्षायाः स्वस्थपर्यावरणस्य च सम्प्रत्ययः।
- 3.3 मृदासंरक्षणम्।

3.4 रोगनियन्त्रणात्मकं प्रबन्धनम्।

अन्विति:-4 पर्यावरणशिक्षणविधयः

- 4.1 व्याख्यानविधिः, कथाविधिः, क्रीडाविधिः, प्रायोजनविधिः भूमिकानिर्वाहविधिः च।
- 4.2 पर्यावरणशिक्षा पाठ्यसहगामिक्रियाश्च।
- 4.3 प्राचीनभारते पर्यावरणसंरक्षणोपायाः।
- 4.4 पर्यावरणशिक्षायाम् आधुनिकप्रविधीनां प्रयोगः।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. पाणिग्राही निर्मला; पर्यावरणशिक्षा, ओजस्वी प्रकाशन, पुरी
2. पंडा 2019, दिल्ली, ज्ञानभारती पब्लिकेशन्स, पर्यावरणशिक्षा; विचित्ररंजन,
3. मित्तल, सन्तोष एवं अग्रवाल, मीनू; 21वीं सदी में पर्यावरण एवं पर्यावरणशिक्षा, आर. एल. बुक डिपो, मेरठ, 2010
4. गोपाल, एम.के.; पर्यावरणशिक्षा, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा, 1997
5. शर्मा, आर.ए.; पर्यावरण शिक्षा, आर.एल. बुक डिपो, मेरठ
6. पूजा, भारती; पर्यावरण समस्या एवं समाधान, न्यू भारत पब्लिकेशन्स, सुभाष रोड, रोहतक
7. वशिष्ठ, के; पर्यावरणशिक्षा, यूनिवर्सिटी बुक हाउस, जयपुर
8. उपाध्यक्ष, राधावल्लभ; पर्यावरण शिक्षा, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा, 1998

तृतीयपत्रम् समावेशात्मिका शिक्षा

श्रेयोऽङ्काः = 04

पूर्णाङ्काः = 100

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- समावेशात्मकविद्यालयनिर्माणे अपेक्षितानां गतिविधीनाम् अवगमने समर्थाः भवेयुः।
- शैक्षिकरूपरेखायाः सन्दर्भे अशक्ततायाः समावेशनस्य च परिज्ञाने समर्थाः भवेयुः।
- प्रतिभागितायाः अधिगमस्य च विद्यमानावरोधेभ्यः परिचिताः भवेयुः।
- राज्यनीतिपत्रेषु विशिष्टानाम् अधिगमोपलब्धेः अन्वेषणे अवगमने च समर्थाः भवेयुः।
- विविधावश्यकतायुताः बालानां सन्दर्भे राष्ट्रियान्तराष्ट्रियप्रतिवचनानामवगमने समर्थाः भवेयुः।

अन्विति:-1 समावेशात्मिका शिक्षा

- 1.1 समावेशात्मकशिक्षायाः सम्प्रत्ययः, विकासक्रमः दर्शनञ्च।
- 1.2 विशिष्टशिक्षा, एकीकृतशिक्षा, समावेशात्मकशिक्षा इत्येतासु मिथः भेदः।

अन्विति:-2 विविधावश्यकतायुताः बालाः

- 2.1 विविधावश्यकतायाः सम्प्रत्ययः।
- 2.2 शिशोः अधिगमकाठिन्यानां बाधानाञ्च ज्ञानम्।

अन्विति:-3 विशिष्टाः बालाः

- 3.1 इन्द्रियसम्बद्धाः - श्रवणदृश्यशारीरिकाक्षमतानां परिभाषाः विशेषताश्च।
- 3.2 बुद्धिसम्बद्धाः- प्रतिभाशालिनः, मन्दिताः मानसिकाक्षमाः इत्यादीनां परिभाषाः विशेषताश्च। एतेषां शिक्षाव्यवस्था।
- 3.3 विकासः- मूढता, मस्तिष्कीयाघातः अधिगमाक्षमता च।
- 3.4 सामाजिकसंवेगात्मकसमस्याः।

अन्विति:-4 समावेशात्मकशिक्षायै सन्नाहः

- 4.1 समावेशात्मकविद्यालयस्य सम्प्रत्ययः- संसाधनानि उपलब्धता च,
मानवसंसाधनानि, अक्षमताभिवृत्तयः सम्पूर्णविद्यालयोपागमश्च।
- 4.2 कक्ष्यायां विशेषावश्यकतानां पूर्तये अपेक्षिताः सहकारिसेवाः-विशिष्टशिक्षकः,
विशिष्टोपचारकः, शारीरिकोपचारकः वृत्त्युपचारकः परामर्शकः च।
- 4.3 अधिगन्तुः मैत्रीपूर्णमूल्याङ्कनप्रक्रियायाः विकासः अनुप्रयोगाश्च।
- 4.4 माध्यमिकशिक्षामण्डलानां परीक्षार्थं विविधसौविध्यानि।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. मिश्रः, लोकमान्यः, समावेशात्मिका शिक्षा, मृगाक्षीप्रकाशनम्, लखनऊ, 2022
2. सक्करवालः, लीना प्रो, समावेशात्मकशिक्षा, केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः नवदेहली 2022,
3. विर्क, जसवन्त; अलका अरोड़ा; समावेशी शिक्षा के आधार, टी.एफ.सी. पब्लिकेशन्स, पटियाला।
4. यादव, एस.एस; यादव, सुधा; समावेशी शिक्षा, टण्डन पब्लिशर्स, लुधियाना।
5. अरविन्द कुमार; समावेशित शिक्षा, सोमदत्त पब्लिकेशन्स, 2017
6. Vijayan, P and Geetha (Ed. By Mittal, S.R., 2006) Integrated and Inclusive Education: DSE (vi) Manual, New Delhi.
7. Jha, M.; (2002) Inclusive Education for all : Schools without Walls, Chennai, Heinemann Educational publishers, Multivista Global Ltd.
8. Sharma, P.L.; (2003) Planning Inclusive Education in Small Schools, R.I.E. Mysore, Bhargav,
9. Mahesh; Exceptional Children, H.P. Bhargav Book House, Agra.

चतुर्थपत्रम् मूल्यशिक्षा मानवाधिकारशिक्षा च

श्रेयोऽङ्काः = 04

पूर्णाङ्काः = 100

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- मूल्यानां सम्प्रत्ययान् अवगन्तुं योग्याः भवेयुः।
- जनतन्त्रम्, साम्यवादिता इत्यादीनां शैक्षिकमूल्यानि अवगच्छेयुः।
- भारतीयसंस्कृतेः मानवमूल्यानां च ज्ञानं प्राप्नुयुः।
- मानवाधिकारस्य सम्प्रत्ययसन्दर्भे- जागरूकाः भवेयुः।
- मूल्यशिक्षायां मानवाधिकारसन्दर्भे राष्ट्रिय-अन्तराष्ट्रियप्रयासैः परिचिताः स्युः।
- मूल्यशिक्षायाः मानवाधिकारस्य च शिक्षणविधीनाम् अवबोधने क्षमाः भवेयुः।
- मूल्यशिक्षायाः मानवाधिकारस्य च जागरूकताप्रचाराय अध्यापकविद्यालययोः भूमिकाम् अवगच्छेयुः।

अन्वितिः-1 मूल्यशिक्षा

- 1.1 मूल्यशिक्षायाः स्वरूपम् आवश्यकता , महत्त्वं क्षेत्रञ्च।
- 1.2 नैतिकतायाः सम्प्रत्ययः नैतिकशिक्षा च।
- 1.3 प्रजातन्त्र-साम्यवादयोः शैक्षिकमूल्यानि।
- 1.4 मूल्यनिर्माणे पाठ्यसहगामिक्रियाः।

अन्वितिः- 2 मानवाधिकारः

- 2.1 मानवाधिकाराणां सम्प्रत्ययः।
- 2.2 भारतीयसंविधानं मानवाधिकाराश्च।
- 2.3 आधारभूतमानवाधिकाराः- स्वतन्त्रता, समानता, शिक्षा, सुरक्षा अभिव्यक्तिः च।

अन्विति:-3 मानवाधिकाराणां संरक्षणाय प्रयासाः

- 3.1 राष्ट्रियमानवाधिकारायोगः तदुद्भवः प्रकार्याणि क्षेत्रञ्च।
- 3.2 राज्यमानवाधिकारायोगः तदुद्भवः प्रकार्याणि क्षेत्रञ्च।
- 3.3 स्त्रीणां, बालकानां, सामाजिकोपेक्षितानाञ्च विशेषाधिकाराः।
- 3.4 भारते मानवाधिकारान्दोलनानि।

अन्विति:- 4 मानवाधिकारशिक्षा

- 4.1 बालानां विशेषसन्दर्भे-अधिगन्तृशिक्षकयोः कर्तव्याधारिताधिकाराः।
- 4.2 सूचनाधिकारः (आर.टी.आई.)
- 4.3 मानवाधिकारजागरूकतायाः संवर्धने विद्यालयानां भूमिका।
- 4.4 राजाराममोहनराय, महात्मागान्धी, बी. आर्. आम्बेडकर इत्येतेषां मानवाधिकारसम्बन्धिविचाराः।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. कछवाहः, विजयपालः; मूल्यशिक्षणम् दिव्या प्रकाशिनी, भुवनेश्वर, 2015
2. गुर्जरः, भग्यसिंहः; मानवाधिकारशिक्षा - तीतरङ्ग प्रकाशनम् , भुवनेश्वरम्, 2017
3. मिश्रः, ओमनारायणः; मूल्य शिक्षा की अवधारणाएं , प्रकाशिनी भुवनेश्वरदिव्या - 2013
4. शर्मा, परमेश ,: भारतीयसन्दर्भे मानवाधिकारशिक्षा फारोस बुक प्राइवेट लिमिटेड- 2020 , ,
5. माथुर, टी.बी., मूल्यपरक शिक्षा, एक्सटेंशन सर्विस डिपार्टमेण्ट, रिजनल कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, अजमेरा।
6. पाण्डेय, रामशकल; मिश्र करुणाशङ्कर; मानवाधिकार और मूल्य शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
7. शर्मा, राजेन्द्र, नैतिक मूल्यशिक्षा, गुरुजी बुक कम्पनी, जयपुर।
8. शर्मा, आर.ए., मानव मूल्य एवं शिक्षा, आर. लाल बुक डिपो, मेरठ।
9. Gupta, N.L., Value Education, Theory & Practice, Krishna Brother, Ajmer.
10. Gupta, K.M., Training cum-Research Project in Value, Orientation, Value Analysis model, DTE, SE & ES, NCERT, New Delhi.
11. Ruhela, S.P., Human Values & Education, Sterling Publishers Pvt. Ltd., New Delhi.
12. Jasta, Hari Ram, Spiritual Values and Education, Prabhat Prakashan, Delhi.

पञ्चमपत्रम्- (वैकल्पिकः) “अ” खण्डः

प्रतिखण्डम् एकः विषयः चेयः

योगः शारीरिकशिक्षा च

श्रेयोऽङ्कौ = 02

पूर्णाङ्काः := 50

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- योगस्य सम्प्रत्ययं जानीयुः।
- शारीरिकशिक्षायाः शिक्षाक्षेत्रेऽवदानं, महत्त्वञ्च जानीयुः।
- शारीरिकस्वस्थतायाः सम्प्रत्ययमवगच्छेयुः।
- क्रीडानां, शारीरिकव्यायामानां च महत्त्वम् अवगच्छेयुः।
- स्वास्थ्योपागमानां, विद्यालयस्वास्थ्यकार्यक्रमाणां परिचयं प्राप्नुयुः।

अन्वितिः-1 योगस्य स्वरूपम्

- 1.1 अर्थः, महत्त्वम् भारते च परम्परा ।
- 1.2 पातञ्जलयोगः - अष्टौ अङ्गानि, तेषां च महत्त्वम्।
- 1.3 आसनानां प्रकाराः अभ्यासश्च।
- 1.4 जीवनपद्धतिरूपेण योगः।

अन्वितिः-2 शारीरिकशिक्षायाः विकासः

- 2.1 शारीरिकशिक्षायाः स्वरूपम्, महत्त्वं क्षेत्राणि च।
- 2.2 शारीरिकशिक्षायाः लक्ष्यमुद्देश्यानि च।
- 2.3 शिक्षायां शारीरिकशिक्षायाः योगदानम्।
- 2.4 छात्रेषु शारीरिकशिक्षां प्रति जागृतिविकासाय विद्यालयस्य भूमिका।

अन्वितिः-3 स्वास्थ्यशिक्षा क्रीडा च

- 3.1 स्वास्थ्यसम्प्रत्यय आयामाश्च।
- 3.2 स्वास्थ्यसंरक्षणे विद्यालयेषु क्रीडानां प्रतिस्पर्धानां च आयोजनम्।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. शर्मा, परमेशः, योगः स्वास्थ्यं शारीरिकशिक्षा च, शिवालिक प्रकाशन, दिल्ली
2. शर्मा, गजेन्द्रः, शारीरिकशिक्षा एवं स्वास्थ्यशिक्षा, भव्या प्रकाशन, जोधपुर, 2007
3. वर्मा, के.के., स्वास्थ्य शिक्षा एवं शारीरिक शिक्षा, दीपक पब्लिशर्स, ग्वालियर, मध्यप्रदेश, 2001
4. सिंह, अजमेर; बरार, आर.एस; शारीरिक शिक्षा स्वास्थ्य शिक्षा एवं खेलकूद, कल्याणी पब्लिशर्स, नई दिल्ली, 2009
5. पाठक तथा उपाध्याय; स्वास्थ्य एवं शारीरिक शिक्षा, अभिषेक प्रकाशन, पीतमपुरा, नई दिल्ली
6. भारद्वाज, ईश्वर; सरल योगासन, सत्यं पब्लिशिंग हाउस, नई दिल्ली
7. त्रिपाठी, रूद्रदेव; अभिनव क्रीडा तरङ्गिणी, श्री लालबहादुरशास्त्री केन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठ, नई दिल्ली, 1982
8. बघेला, हेतसिंह; स्वास्थ्य शिक्षा एवं शारीरिक शिक्षा शिक्षण, राजस्थान प्रकाशन, त्रिपोलिया बाजार, जयपुर
9. गोपाल, उषा, स्वास्थ्य शिक्षा, स्पोर्ट्स पब्लिकेशन्स, अंसारी रोड, दरियागंज, नई दिल्ली
10. शिन्दे, बी, एस; शारीरिक शिक्षा के मौलिक आधार, स्पोर्ट्स पब्लिकेशन्स, दरियागंज, नई दिल्ली
11. गोरे, सी.एस; शारीरिक शिक्षा एवं खेलकूद में प्रबन्धन, स्पोर्ट्स पब्लिकेशन्स, दरियागंज, नई दिल्ली

पञ्चमपत्रम् - (:वैकल्पिक) “अ” खण्डः
प्रतिखण्डम् एकः विषयः चेयः
प्रौढशिक्षा

श्रेयोऽङ्कौ = 02

पूर्णाङ्काः = 50

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- प्रौढशिक्षायाः महत्त्वम्, आवश्यकताञ्च अवगच्छेयुः।
- विभिन्नानां शैक्षिक-सामाजिकसंस्थानां प्रौढशिक्षायां भूमिकां जानीयुः।
- जनसञ्चारमाध्यमस्य प्रौढशिक्षायाः भूमिकां परिजानीयुः।
- राष्ट्रियस्तरे अन्ताराष्ट्रियस्तरे च प्रौढशिक्षायाः क्रियान्वयनयोजनायाः परिचयं प्राप्नुयुः।

अन्वितिः-1 प्रौढशिक्षा

- 1.1 प्रौढशिक्षा - सम्प्रत्ययः महत्त्वम् उद्देश्यानि च।
- 1.2 प्रौढशिक्षणम् - सम्प्रत्ययः।

अन्वितिः-2 राष्ट्रियविकासः प्रौढशिक्षा च

- 2.1 भारते स्वतन्त्रतापूर्वकाले, तदनन्तरकाले च प्रौढशिक्षा।
- 2.2 क्रीष्टो 1978 वर्षीयायां राष्ट्रिययोजनायां प्रौढशिक्षा।
- 2.3 क्रीष्टो 1986 वर्षीयायां शिक्षानीतौ प्रौढशिक्षा।

अन्वितिः-3 प्रौढशिक्षकाणां प्रशिक्षणम्

- 3.1 प्रौढशिक्षकः - विशेषताः उत्तरदायित्वानि च।
- 3.2 प्रौढशिक्षकाणां प्रशिक्षणम्।
- 3.3 प्रौढशिक्षणे विधयः-गोष्ठी, चर्चा, प्रदर्शनं परिभ्रमणञ्च।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. शर्मा, सुदेश कुमार , प्रौढशिक्षा, जयपुर, दीपमाधव प्रकाशन।
2. पाण्डेय, रामशकल, मिश्र, करुणाशङ्कर, प्रौढ शिक्षा, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
3. ओड, लक्ष्मीलाल के., शिक्षा के नूतन आयाम, जयपुर, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
4. द्विवेदी, जगदीश्वर, प्रौढ साक्षरता कार्यक्रमः, नेहरू युवा केन्द्र, संगठन इलाहाबाद
5. शिवपुरी, पी.एन्. राष्ट्रियप्रौढशिक्षाकार्यक्रम : प्रौढ शिक्षक प्रशिक्षण, साक्षरता निकेतन लखनउ
6. प्रेरे, पाओलो; प्रौढ साक्षरता (अनुवादक : जबरीमल्ल पारख), ग्रन्थ शिल्पी, नई दिल्ली
7. Sharma, S.N.; Adult Education and Social Growth, Kanishka Publishers, New Delhi.

पञ्चमपत्रम् (वैकल्पिकः) - 'ब' खण्डः
प्रतिखण्डम् एकः विषयः चेत्यः
निर्देशनं परामर्शश्च

श्रेयोऽङ्कौ = 02

पूर्णाङ्काः = 50

उद्देश्यानि -

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः-

- निर्देशनस्य सामान्यपरिचयं प्राप्नुयुः।
- निर्देशस्यार्थम्, प्रकृतिं क्षेत्रं च जानीयुः।
- दैनिकजीवने निर्देशनस्य महत्त्वम्, अनुप्रयोगं च अवगच्छेयुः।
- शैक्षिकनिर्देशन-व्यावसायिकनिर्देशयोर्मध्ये भेदं जानीयुः।
- संस्थानां सर्वेषु स्तरेषु निर्देशकार्यक्रमाणां वर्गीकरणं, संचालनं चावगच्छेयुः।
- निर्देशने परामर्शे च सामान्योपायानां क्रियान्वयने समर्थाः स्युः।

अन्वितिः- 1 निर्देशनम्

- 1.1 निर्देशनस्य सम्प्रत्ययः ।
- 1.2 निर्देशनप्रकाराः- शैक्षिकनिर्देशनं, व्यावसायिकनिर्देशनं वैयक्तिकनिर्देशनं च।
- 1.3 निर्देशनसिद्धान्ताः ।

अन्वितिः-2 परामर्शः

- 2.1 परामर्शस्य सम्प्रत्ययः ।
- 2.2 परामर्शविधयः निदेशात्मकपरामर्शः अनिदेशात्मकपरामर्शश्च।
- 2.3 उत्तमपरामर्शकस्य गुणाः।

अन्वितिः-3 निर्देशनपरामर्शयोः प्रयुक्तानि मनोवैज्ञानिकपरीक्षणानि

- 3.1 मनोवैज्ञानिकपरीक्षणस्य आवश्यकता उद्देश्यानि च।
- 3.2 बुद्धिपरीक्षणं, व्यक्तित्वपरीक्षणं, रुचिपरीक्षणम् उपलब्धिपरीक्षणं चेति।
- 3.3 भारतीयविद्यालयेषु निर्देशनस्योपायाः स्वरूपं च ।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. प्रो.के.के.शैन्; शिक्षायां निर्देशनं परामर्शश्च, मान्यता प्रकाशन, दिल्ली, 2012
2. डा.सागरिका नन्दः; परामर्शप्रविधिः, आई.वाई.डी.पी, खोर्धा, 2019
3. डा. सुशान्तहोता; शैक्षिकनिर्देशनम्, आई.वाई.डी.पी, खोर्धा, 2014
4. डा. सुशान्तहोता; व्यावसायिकनिर्देशनम्, आई.वाई.डी.पी, खोर्धा, 2014
5. जायसवाल सीताराम; शैक्षिक एवं व्यावसायिक निर्देशन , विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा (उ.प्र).।
6. वर्मा, रामपाल, निर्देशन एवं परामर्श, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा (उ.प्र).।
7. Bhatnagar, Asha & Gupta Nirmala; "Guidance and Counselling Theoretical Perspective", Vikas Publishing house, New Delhi, 1999
8. Sharma, R.A., Chaturvedi, Shikha; Educational and Vocational Guidance & Counselling, Meerut, 2007
9. Bangalee, M.D., Guidance & Counselling, Sheth Publisher Mumbai, 1984
10. Mehndi Bakar; Guidance in Schools, NCERT New Delhi, 1963

पञ्चमपत्रम् (वैकल्पिकः) - 'ब' खण्डः
प्रतिखण्डम् एकः विषयः चयः
जनसङ्ख्याशिक्षा

श्रेयोऽङ्कौ = 02

पूर्णाङ्काः = 50

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- जनसङ्ख्याशिक्षायाः सम्प्रत्ययमवगच्छेयुः।
- जनसङ्ख्या-विस्फोटस्य कारणानि अवगच्छेयुः।
- भारतीयपरिप्रेक्ष्ये जनसङ्ख्यायाः संरचनां स्वरूपञ्च जानीयुः।
- भारतीयपरिप्रेक्ष्ये जनसङ्ख्यागतिशीलतां जानीयुः।
- भारतीयपरिप्रेक्ष्ये जनसङ्ख्यानियन्त्रणोपायान् जानीयुः।
- जनसङ्ख्या-मानवसंसाधनयोः मिथः सम्बन्धं जानीयुरिति।

अन्वितिः-1 जनसङ्ख्या शिक्षा

- 1.1 जनसङ्ख्याशिक्षा - सम्प्रत्ययः।
- 1.2 जनसङ्ख्याशिक्षायाः व्याप्तिः उद्देश्यानि च।
- 1.3 प्राचीनभारते जनसङ्ख्याचेतना।

अन्वितिः-2 जनसङ्ख्या-समस्याः

- 2.1 सामाजिकसमस्याः आर्थिकसमस्याः शैक्षिकसमस्याः नगरीकरणसमस्याः पर्यावरणसमस्याश्चेति
- 2.2 प्राकृतिकस्रोतसु स्वास्थ्ये, जीवनस्तरे च जनसङ्ख्यायाः प्रभावः।
- 2.3 भारतस्य परिप्रेक्ष्ये जनसङ्ख्यायाः समस्याः।

अन्वितिः-3 जनसंख्यानियन्त्रणम्

- 3.1 जनसंख्यानियन्त्रणार्थं भारतशासनेन प्रवर्तिताः योजनाः।
- 3.2 भारते जनसंख्याविस्फोटपरिहारोपायाः।
- 3.3 भारते जनसंख्यादृष्ट्या मानवसंसाधनविकासः।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. पाणिग्राही, निर्मला; जनसंख्याशिक्षा, Published by K.P. Upgata, bhubaneshwer, 2019
2. साम्बशिवमूर्ति, कम्बम्पाटि; जनसंख्याशिक्षा, महालक्ष्मी प्रकाशन, उडीसा, 2013
3. शर्मा, राधेश्याम; जनसंख्याशिक्षा शिक्षण, पुनीत प्रकाशन, जयपुर, 1999
4. मलैजा, के.सी. एवं शर्मा, रमा; जनसंख्याशिक्षा, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा, 1986

चतुर्थसत्रार्द्धम्
व्यावसायिकक्षमतानाम् उन्नयनम् (EPC- 4)
क्षेत्रनिष्ठकार्याणि
Engagement with the Field

श्रेयोऽङ्काः = 04

पूर्णाङ्काः =100

- (1) शिक्षानीतिसम्बद्धाभिलेखाः 10 अङ्काः
भारते विविधेषु आयोगेषु शिक्षानीतिषु च संस्कृतप्रस्तावानां विषये विंशतिपृष्ठात्मकं प्रतिवेदनम्।
- (2) शैक्षिकपत्रिकाः 10 अङ्काः
भारते विद्यमानानां शैक्षिकपत्रिकाणां परिचयपुरस्सरं कस्याश्चिदेकस्याः पत्रिकायाः विषये विंशतिपृष्ठात्मकं प्रतिवेदनम्।
- (3) योगः 10 अङ्काः
लक्षणम्, प्रकाराः, दशसंख्याकानां योगासनानां प्रदर्शनं प्रतिवेदनञ्च।
- (4) विभागीयपत्रिका - 10 अङ्काः
विभागे प्रचलितपत्रिकायै प्रकाशनार्हस्य शैक्षिकलेखस्य रचनायाः समर्पणम्।
- (5) आदर्शसाक्षात्कारः - 10 अङ्काः
साक्षात्कारस्य लक्षणम्, महत्त्वं भेदांश्च प्रदर्श्य आदर्शसाक्षात्कारसम्पादनम्।
- (6) शैक्षिकचलचित्रदर्शनं मूल्याङ्कनं च - 10 अङ्काः
विभागपक्षतः प्रदर्शितं संस्कृत/हिन्दी/आङ्ग्ल-शैक्षिकचलचित्रं वीक्ष्य तद्विषयेप्रतिवेदनसमर्पणम्।
- (7) व्यक्तित्वविकासशिविरम् - 10 अङ्काः
विद्यालयीयबालानां कृते शास्त्रसम्मतायाः संस्कृतवाङ्मयसमन्वितायाश्च दिनचर्यायाः तेषां स्वास्थ्यरक्षणाय निर्धारणम्। तत्र आहार-व्यवहार-शुचिताद्यंशान् समन्वितान् विधाय प्रतिवेदनसमर्पणम्। एतदर्थं व्यक्तित्वविकासशिविरसञ्चालनानुभवानां मार्गदर्शनं पञ्चसु कालांशेषु भवितुमर्हति।

(8) अनुवादकौशलाभ्यासः -

10 अङ्काः

वाक्यानाम्, श्लोकानां गद्यखण्डानाञ्च अनुवादलेखनाभ्यासबलेन अनुवादं कारयित्वा
मूल्याङ्कनं विधेयम्।

(9) सुभाषितकण्ठस्थीकरणम् -

10 अङ्काः

पञ्चाशत्सुभाषितश्लोकानाम् अर्थज्ञानपूर्वकं कण्ठस्थीकरणम्।

(10) कोशग्रन्थावलोकनम्-

10 अङ्काः

संस्कृते विद्यमानानां कोशग्रन्थानां परिचयपुरस्सरं विविधकोशग्रन्थेषु विंशतेः
पदानां पर्यायशब्दान् विज्ञाय प्रतिवेदनरूपे प्रस्तुतीकरणम्।

व्यावसायिकक्षमतोन्नयनगतिविधीनाम् आयोजनस्य मूल्याङ्कनस्य च क्रमः

- ❖ गतिविधिः एकतः चत्वारि पर्यन्तं (1 -4) सत्रार्द्धस्य प्रथममासे समायोज्य मूल्याङ्कनं च विधाय सम्बद्धप्राध्यापकाः विद्याशाखायाः अध्यक्षाय परिणामान् समर्पयिष्यन्ति ।
- ❖ गतिविधिः पञ्चतः षट्पर्यन्तं (5 -6) सत्रार्द्धस्य द्वितीयमासे समायोज्य मूल्याङ्कनं च विधाय सम्बद्धप्राध्यापकाः विद्याशाखायाः अध्यक्षाय परिणामान् समर्पयिष्यन्ति ।
- ❖ गतिविधिः सप्ततः अष्टपर्यन्तं (7 -8) सत्रार्द्धस्य तृतीये मासे समायोज्य मूल्याङ्कनं च विधाय सम्बद्धप्राध्यापकाः विद्याशाखायाः अध्यक्षाय परिणामान् समर्पयिष्यन्ति ।
- ❖ गतिविधिः नवतः दशपर्यन्तं (9 -10) सत्रार्द्धस्य चतुर्थे मासे समायोज्य मूल्याङ्कनं च विधाय सम्बद्धप्राध्यापकाः विद्याशाखायाः अध्यक्षाय परिणामान् समर्पयिष्यन्ति ।

शैक्षणिकगतिविधयः

श्रेयोऽङ्कौ = 02

पूर्णाङ्काः = 50

1. योगासनाभ्यासः

श्रेयोऽङ्कः = 01

अङ्काः = 25

सत्रार्द्धस्य द्वितीयमासं यावत् योगासनानां दशदिवसात्मकं प्रशिक्षणपुरस्सरं केषाञ्चन दशसंख्याकानाम् आसनानां प्रदर्शनस्य मूल्याङ्कनं विधाय सम्बद्धप्राध्यापकाः विद्याशाखायाः अध्यक्षाय परिणामान् समर्पयिष्यन्ति ।

2. सरलमानकसंस्कृताधारितं सर्वेक्षणात्मकम् अनुवादात्मकं च परियोजनाकार्यम्

श्रेयोऽङ्कः = 01

अङ्काः = 25

- सरलमानकसंस्कृतेन निबद्धानां रचितानां संस्कृतभाषापरिचयपुस्तकानां, कथापुस्तकानाम्, उपन्यासपुस्तकानां, पठनसामग्रीणां च सर्वेक्षणम्

स्रोतः- 1. संस्कृतभारती

2. संस्कृतसंबर्धनप्रतिष्ठानम्, नवदेहली

3. संस्कृताकदम्यः (Sanskrit Academies)

4. साहित्य-अकादमी

- विभिन्नसमाचारपत्रेषु प्रकाशितानां सुविचाराणां संग्रहणम्, “ जीने की राह “- इत्यादिशीर्षकमाध्यमेन प्रकाशितानां गद्यभागानां संग्रहणं सरलसंस्कृतेन अनुवादलेखनं च। तत्तत्परिसरक्षेत्रे यानि समाचारपत्राणि प्रादेशिकभाषासु प्रकाश्यन्ते तेभ्यः अपि संग्रहणं भवितुमर्हति।

एतस्य गतिविधेः सत्रार्द्धस्य चतुर्थमासपर्यन्तम् आयोजनं मूल्याङ्कनं च विधाय सम्बद्धप्राध्यापकाः विद्याशाखायाः अध्यक्षाय परिणामान् समर्पयिष्यन्ति ।